Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2003_Kongresna_16.pdf | DOST. 25/04/24 19.51

UDK 821.163.6.09–3
Franc Zadravec
Ljubljana

HUDODELEC V SLOVENSKEM ROMANU XX. STOLETJA

Narava ni človečna, humana, ne pozna morale; ni pa tudi nečlovečna, nehumana, ne pozna nemorale, v njej vlada zakon močnejšega in predrznejšega. Človek je del narave, njenih zakonov se kljub razvitejšemu umu ne more osvoboditi. Ni bil in ne bo samo human, bil je in ostaja dotakljiv za zla dejanja; je pithekos (opica) in anthropos (človek), hudič in angel. Besedna umetnost je izraz in dokaz protislovnega, v sebi in navzven razdvojenega, konfliktnega bitja; hudodelec in hudodelstvo sta njena davna in sedanja snov.

Človeštvo in besedna umetnost poznata več vrst hudodelcev. Hudodelec je lahko "species generis humani" ali po rojstvu hudodelec. Zaplet v zločin mu je prirojen in ni moralne, socialne, verske ideje in moči, ki bi ga obvarovala pred hudodelstvom. Hudodelec po rojstvu je "nepreračunljivega nagona", je bolnik in bližnjiku stori zlo kot bolnik, nagnjenje k hudodelstvu pa nezaslužena kazen, ki popolnoma uniči njegovo srečo oziroma možnost, da bi bil kdaj resnično srečen. Rojeni hudodelec je paradoks narave, v njem narava zmaliči samo sebe (Aleksander Maklecov, *Problem zločina v ruskem slovstvu*, LZ 1930).

Drugačna vrsta hudodelca je ubijalec uživač, sadist, razparač, ki načrtno ubija in po še tako krvavem dejanju ni nesrečen. Mori iz objestnosti in sovraštva ter iz volje dokazati, da življenje ni sveto, da je bližnjik zgolj "kmet" na šahovnici njegove ljubezni in sovraštva. "Pristno nizkotni hudodelec" je cinični "znanstvenik", ki ga vodi "znanstveno" poželenje dognati, kaj vse vzdrži/prenese zdravo človeško telo na poti v smrt. Gre za hudodelca, npr. za taboriščnega "zdravnika" Mengeleja, ki človeka poniža na preizkusno eksperimentalno snov.

Starodavna vrsta hudodelca je kajnovec, ki hlepi po časti, prvenstvu in oblasti in odstrani vsakogar, kdor mu je na poti, tudi oče sina, sin očeta in brata. Kajnovec hoče biti gospodar teles in duš, hudodelstvo mu je sredstvo do družbene moči. Imenujejo ga tudi cezaropapist, obstaja pa v vsakem času in vsakem družbenem redu. Slovenski vzorec zanj je Cankarjev kajnovec Kantor, "kralj na Betajnovi", katerega ščiti vladajoče nemoralno pravo, dovoljuje in blagoslavlja ga tudi Cerkev. Njegov zločin je posvečeno sredstvo za surovo prvobitno akumulacijo kapitala in za vzpon na oblast.

Posebna vrsta hudodelca je vzgojeni, zdresirani morilec. Nacionalni, ideološki in verski fundamentalisti ga pripravijo za orodje svojih načrtov, tudi za množična preganjanja in moritve. Stalin, Hitler, Mussolini, Hasan ben Sabe na gori Alamut pa voditelji konfesij so in bodo z duhovnimi svetinjami in nazorskimi mamili risali privide o veličini svojih pripadnikov, svojih narodov, svojih religij. Privržence spreminjajo v kamikaze graditeljev gulagov, koncentracijskih taborišč/nekropol. Drzni preroki rajskih vrtov, nebes in tisočletnih držav skujejo morilske organizacije – GPU, Gestapo, SS, črne srajce M, arkanovce, domini canes in podobne. Cezaropapisti pa obenem proglasijo

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2003_Kongresna_16.pdf | DOST. 25/04/24 19.51

za hudodelca vsakogar, kdor nasprotuje njihovim postavam in zakonom, kdor se jim upre zato, da ohrani osebno in skupno, narodno življenje; hudodelec je vsakdo, kdor se postavi za svoj duhovno in moralno vzvišeni nazor in dejanje, npr. umetnik, znanstvenik, verski reformator kot so bili Ovid, Kopernik, Luther, Trubar, Prežihov Voranc, Rushdi in drugi. Takih "hudodelcev" se Dostojevski v *Zapiskih iz mrtvega doma spominja* takole: "… saj so bili ti ljudje – sami izredni ljudje. Saj so bili to nemara najmočnejši in najbolj nadarjeni ljudje med vsem našim ljudstvom. A vse te velike moči so poginile po nepotrebnem, nezakonito, za vselej."

V oklepaju je treba pripisati, da nekateri zaradi mučenja omagajo, obupajo in sami postanejo mučitelji. Nad temi storijo cezaropapisti dvojni zločin. Človek seveda ni mehanični člen nazorskega in družbenega "stroja"; zato tudi ni mogoče prečrtati načela osebne krivde in osebne odgovornosti za hudodelstvo. Toda največja hudodelstva vendarle kotijo cezaropapisti, ki pripravljajo načrtne spopade velikih obsegov, v katerih je posameznik komaj peskovo zrnce v črni reki, ki obrača in duši množice.

Cezaropapist Hitler je v tridesetih letih razgrnil fantastičen načrt o preoblikovanju človeka in naroda. Strnil ga je v poved: "Wir wünschen alles machen, dass di Form 'Mensch' nur ein Zufall bleibt und eine Űbergangsphase!" (Želimo storiti vse, da ostane 'forma' človek samo naključje in prehodna faza!) To naj bi postalo vodilo slehernega naroda. (Lojze Kovačič, *Prišleki I*, Ljubljana 1984). Izdelati je vzgojno urjenje, ki bo odstranilo človeka, kakršen je in bo namlelo rasno čistega nadčloveka. In še človeka, ki je za uresničevanje rojstva nadčloveka in njegovega svetovnega cesarstva pripravljen biti tudi samomorilec/kamikaza.

Prvi slovenski pisatelj, ki se je odzval na pošastno preobrazbeno idejo, je Vladimir Bartol v romanu *Alamut* (1938). Vsemogočni vodja Alamuta, gorske vojaške trdnjave in prevzgojne ustanove Hasan ben Saba, hoče ustvariti veliko državo. Ko mu sin ubije edinega prijatelja/somišljenika, ga Hasan okliče za izdajalca in ga ukaže umoriti. Izdajalec namreč ne more biti dedič cesarstva, tj. ustanove, "ki je zgrajena na nadvladi duha, na čistem razumu". Ko sina obglavljajo, oznanja, da "vse veliko mora preko človeškega". Kako priti do tega velikega, pove njegov način urjenja vojakov na Alamutu: vzgoji fanatične može, ki slepo verujejo, da so "vojaki duhovne in družbeno-oblastniške revolucije", da so v službi Alahovega poslanca, ki "vse vidi in vse ve" in ki mu je Alah izročil "rajski ključ", da z njim odpira skrivnostni raj tistim, ki se odločijo in pripravijo "za sveto vero" umreti "z mečem v roki".

Vojna – okupacija. Leta 1941 so okupatorji na Slovenskem uvajali "novi red" – Neue Ordnung, uničevali slovensko kulturo skupaj z jezikom, požigali knjižnice/knjige, ubijali, izseljevali, mobilizirali za svojo armado, poglabljali razdor med Slovenci, skratka, legalizirali so zločin, umor v duhu večvredne germanske in romanske rase.

V romanu *April* (1959) Mire Mihelič je nosilec novega zločinskega reda in nove rase Julijus Hans Oster. Kot gestapovec izživlja načelo zlega in zavzeto pošilja Slovence v nemška koncentracijska taborišča. Zaleze se v meščansko družino, zaljubi se v ženo Izo. Zaljubljen v nekem prizoru podivja, Izo izsiljuje z namigovanjem, da je judovskega porekla, ta pa ga ustreli. Kdo je kriv umora: tista, ki ga ustreli, ali tisti, ki je sodeloval pri uničevalni organizaciji in izsiljeval ljubezen z grožnjo po izgonu v taborišče smrti?

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2003_Kongresna_16.pdf | DOST. 25/04/24 19.51

V romanu *Za svetlimi obzorji* opisuje Kranjec zločince znotraj partizanskih oddelkov; gestapovskega sodelavca/morilca in druge hudodelce. Revolucionarna ideja o višji človečnosti se izmaliči v brezvestnem varnostniku Mitji. Ideja mu je več kot vest, v imenu ideje je zločinec. Joško Lobnik mori na Pohorju, potem ko ga izpustijo iz Dachaua. V brigadi se hoče očistiti in Mitjo svari, da je v njegovi miselnosti in dejanjih prepoznati stalinizem, fašizem in nacizem. Zločinske figure so gestapovski agent Hlapše, grbasti Miha, domobranski kaplan Jakob in drugi. Hlapše sodeluje z Gestapom, vohuni in organizira izdajalsko in morilsko mrežo. Strupar spreminja znance v medsebojne sovražnike; z roko zločinke Hedice pobije pohorsko delavsko družino. Grbasti Miha je povezan z nemško varnostno službo, seje nezaupanje med partizanskimi borci ter iz ljubosumja pobija telesno in duševno zdrave borce in druge. Več ženskih likov pove, da sta ljudi maličili tudi ljubezenska sla in verska fanatičnost, da je podivjalo tudi materinstvo. Domobranka Lida terja od fanta partizanovo "živo človeško srce – toplo, še polno krvi"; Mica zadavi partizanko in ji iztrga srce; versko blazna se očiščuje ob svojem "daritvenem človeku". Kranjec je hudodelstvo porazdelil med partizane in domobrance, predvsem pa na okupatorje kot glavne hudodelce na slovenskih tleh.

Izdajalec Mitja v romanu *Stopa in reka* Frančka Bohanca sestavi partizansko četico z namenom, da jo izda okupatorju. Ko poskuša zvabiti še dva partizana, obvisi v spopadu z njima na podivjanem konju in se z glavo navzdol raztolče do smrti. Hudodelec Kljun napravi spisek domačinov za likvidacijo. Vaški stražar, čigar oče je komandir partizanske čete, trdi, da je Kristusov vojak in da nima očeta: "Jaz nimam očeta! Naš oče je Oče nebeški!" Partizane primerja s Turki: bili so brezbožniki in Slovenci so se jim upirali; zdaj so partizani brezbožniki in zato "Smrt sovragom Kristusa kralja!" "Pošten" ideološki fanatik, ki zataji očeta ateista, ne ve, da je prevaran.

Domobranec Tomo v romanu *Ne vračaj se sam* (1959) Vladimirja Kavčiča odvaža ujete mestne oefarje in "bandite" na vagone in jih predaja Gestapu. Hoče se bojevati, "pogledati sodrgi v oči," ker "komunizem je hudičevo delo". Da je v njem nekaj apriorne zločinske narave, pove izjava: "Naenkrat mi zavre kri in tedaj grem do konca… Nobenega strahu nisem čutil… ubil sem ga kot psa in se prepričal, da to ni nič posebnega."

V romanu *Ljubezen* (1979) Marjana Rožanca okupatorjevo nasilje razdeli predmestno Zeleno jamo na domobrance in partizane, zaradi nazorskega razkola se medseboj pobijajo. Cirila so naučili, da je boj priti komunizmu blagoslovljeni boj, pa hladnokrvno "fenta" Lenkinega fanta in še starega Šlajmarja, ker je oče "dveh partizanskih svinj". Likvidator Bezlaj dela za partizane, ustreli izdajalca Janeza in Karla, ker si je menda prisvojil denar, katerega je zbral za partizane. Avtor Ljubezni je doživljal bratski spor z deškimi očmi, zla dejanja obeh nasprotnikov so ga enako bolela. Rad je imel ovaduhe in narodne izdajalce.

Brez krivde krivi hudodelec. Pripovedovalec romana *Jernejev rokopis ali Martinova senca* (1993) Mateja Bora se vprašuje, ali je nekdanjega prijatelja Martina v roški ofenzivi smrtno zadela njegova krogla ali ne. Od tedanjega prizora je tragično razpet med krivdo in nedolžnost, med "kaj če sem streljal jaz ali Martina". Od takrat se mu v njegovo "pisavo" vriva Martinov rokopis, od takrat je skregan s seboj, nosi v sebi obtožujočega besednika. Hoče in mora ga "objektivizirati" tudi s krajem dogodka/srečanja, toliko bolj objektivizirati, ker je bil ubiti njegov ljubezenski tekmec. Ali gre za moralni nemir pesnika/umetnika, ki je v ofenzivah sodeloval in nikoli ni vedel natančno,

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2003_Kongresna_16.pdf | DOST. 25/04/24 19.51

ali je koga zadela tudi njegova krogla? Ga krivda teži za smrt brez dokazanega in dokazljivega dejanja?

Prvoosebni pripovedovalec se v Pahorjevem romanu *Nekropola* (1967) sooča s samim seboj. V vinogradu smrti/ konctaborišču v Alzaciji se vprašuje, kaj je kot bolničar v prostoru nasilnega umiranja evropskega subjekta storil zoper organizirani zločin. Se je kajnovstvu s čim uprl, ali pa je le mehanično opravljal bolničarstvo in z njim reševal sebe in postal sokriv množičnega zločina? Čas bivanja s smrtjo je v njem moteče prisoten, čestokrat mora stehtati svoje vredno ali nevredno ravnanje, krivdo ali nedolžnost.

Etnocid. Iztrebljanje narodne manjšine je zločin zoper kulturo in politično identiteto človeške skupnosti. Primer je koroški Heimatdienst, ki načrtno uničuje Slovence. Njegov zločin spada v okvir mednarodnega prava.

Žrtev nemškega nacionalizma, ideologije Drang nach Osten je uradnik Škrobar v Kraigherjevem romanu *Kontrolor Škrobar* (1913). Iredentistično nasilje v Slovenskih goricah mu uspe obremeniti vest, da dela Nemcem krivico, če se jim upira kot Slovenec. Nazadnje lažnivi motivaciji popusti, na volitvah izda nacionalno pripadnost, obupa in se ubije. V Levstikovem romanu *Gadje gnezdo* (1918) mora Slovenec na vojno za avstrijske državne cilje. Fanta obtožijo hudodelstva proti državi, ker menda rovari proti germanizaciji; odpadnik/renegat Petschnig ga sramoti s krilatico "Verräter, Hund!" Roman *Gadje gnezdo* je upor proti raznarodovalnemu zločinu. V romanu *Kaplan Martin Čedermac* (1938) je zločin prepoved slovenščine v cerkvi. Cerkev namreč ne varuje jezika, v katerem verniki molijo, pa Martin državno prepoved in njeno tiho soglasje doživlja kot zločin zoper "božjo besedo". Za kazen ga Cerkev upokoji. Čedermačev ugovor zoper zločin nad slovenščino leta 1933 ali natančneje, ugovor leta 1938, ko je roman izšel, daleč presega Beneško Slovenijo, Primorsko in Tolminsko, ki so jih fašisti poitalijančevali. Je in ostaja nadpokrajinska in nadčasna obsodba nacionalističnega in rasnega fundamentalizma in opomin Cerkvi, kot ga izreče župnik Sever: "Pridejo dobe, ko se v Cerkvi sami pojavijo zmote." Uporni Čedermac slovenskim političnim in cerkvenim avtoritetam tedaj ni kaj dosti pomenil.

Imperialistični nacionalizem je tipični hudodelski subjekt v romanu *Požganica* (1939) Prežihovega Voranca. Močivski Petruh je odločen, da ne bo hlapčeval nemškemu prodiranju na jugovzhod: "Koroška bo naša! Potem bo konec nemške gospode in Slovenci bomo gospodarili na svojem. Tako mora biti, ker vsak narod imej svoje pravice." Vstopi v Malgajevo obrambno četo, a že ob prvem spopadu z nemčurskimi "volkswehrovci"/ domobranci ga zadene krogla nekdanjega prijatelja Čarnuhovega Oteja, zdaj zadrtega narodnega izdajalca/odpadnika. Narodni renegat ima v romanu številne obraze. Hči nekoč zavedne slovenske družine Slovence sovraži in Malgajevce imenuje "banda". Dobravčeva Mina pride iz vasi služit v celovško meščansko družino Požgajnar; ta jo narodnostno zmaliči do te mere, da se sramuje govoriti slovensko in fanatično zasovraži svoj rod. Avstrijska socialna demokracija iz tovarniških delavcev kuje renegate; vanje seje pronemško miselnost tako, da narodno enakopravnost okliče za ničvredno idejo slovenskega meščanstva, za zaničevanja vreden "napor nazadnjaštva proti napredku". Skratka, deloma prikrito, še bolj pa odkrito zločinsko raznarodovalno početje ali hudodelstvo zoper nacionalno identiteto.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2003_Kongresna_16.pdf | DOST. 25/04/24 19.51

Alojz Rebula opisuje v romanu *Kačja roža* (1994) načrtno in surovo brisanje slovenstva na celotnem ozemlju, ki ga je z rappalsko pogodbo dobila Italija. Fašisti niso požgali le tržaškega Slovenskega doma, ampak so poitalijančili oziroma popačili osebna imena in priimke, krajevna in ledinska imena, imena dreves in ptic, uničevali slovenske knjige, nasilno premeščali slovenske učitelje in duhovnike v Italijo. Navaja tudi veliko fašističnih etnocidnih in zaničevalnih gesel in krilatic. Prepovedali so tudi govoriti slovensko, skratka, barbarski slovanski jezik se je moral umikati z vseh govornih in pisnih ravni.

Povojna nasilja. Roman *Oče naš* (1967) Pavla Zidarja pozna cerkvene in komunistične zločine, ki jih je zasadil okupator. Neka ženska zvabi dva skrivača v peč, češ da ju zavaruje; zakrije ju s poleni, polije s petrolejem in zažge. Ko jo povojna oblast obtožuje, da je med vojno služila belim in rdečim, se odkupi tako, da izda soseda. Neka hči po vojni ubije očeta, ker se je pustil mobilizirati belim. Lamovškovo hudodelstvo in agonija sta samo delček zločinstva. Pisec presoja slovensko rabeljstvo in ironično ugotavlja, da je Slovenec zelo uspešen rabelj. Roman *Umiranje na obroke* (1984) Igorja Torkarja je zgodba o dachauskih obdolžencih, ki so jih leta 1948 obsodili na smrt, ker naj bi sodelovali z nemško obveščevalno službo. Med okupacijo se Gaber obremeni z umorom osumljenega narodnega izdajalca, potem je partizan in še ujetnik v Dachauu, po vojni vodi kot inženir Fakin kemijsko industrijo, pa se čez noč znajde pred zaslišanjem: moral bo krivo pričati proti sodelavcem, ki so obdolženi sodelovanja z Gestapom, zdaj pa vohunijo za kapitalistične države. Gaber noče biti krivoprisežnik, moralno se ne pusti zlomiti. Roman *Lisičji čas* (1991) Cvetka Zagorskega avtentično opisuje golootoški zločin ali duhovno in fizično nasilje, s katerim jetniki drug drugega telesno mučijo in duhovno razosebljajo, moralno izničujejo. Medsebojno nadzorovanje in mučenje in povrh še policijsko je na golih skalah tako popolno, da je latrina edini prostor jetnikove svobode. Tehnika golootoške politične prevzgoje je balkansko prostaška oblika pohabljanja osebe v imenu socialistične ideje in surovo hudodelstvo nad plemenitostjo te ideje. Okostnjaki prenašajo in tolčejo kamen, samo da jim življenje odteka brez cilja in smisla. Zblazneli profesor npr. občasno vzkrika le še besedo "Zakaj?", besedo, ki nevarno, apokaliptično odmeva po brezdušni nekropoli. Tudi romana *Noč do jutra* (1981) Branka Hofmana in *Zapisnik* (1973) Vladimirja Kavčiča razgrinjata tragiko protagonistov socialistične ideje oziroma voljo in moč za ustvaritev najvišje človečanske ideje ter zmaličeno moč ali slo po vladanju v imenu ideje. Spopadata se etični subjekt in ideološki stroj, ki se imenuje nacizem, fašizem, boljševizem s svojimi mučilnimi služitelji, ki uničujejo čast, dostojanstvo posameznika do stopnje, ko se prizna za sovražnika organizacije, države, naroda, Cerkve. Še mrtvega je osramotiti kot izdajalca. In stremuški revolucionar, ki vzame človečnost žrtvi in posredno tudi sebi, je slepi soigralec v političnem zločinu, ki je ponavadi množičen. Osebni in politični zločin se zlijeta v enega.

Kaplan Arpad v *Belih tulpikah* (1945) Ferda Godine se spre z dogmo celibata, ostaja pa zvest bogočlovek. Boga šteje za brezpogojnost, vendar po načelu različnosti. Takšen trči na vprašanje, zakaj človek preganja človeka in si drzne delati absolutne zakone, ko je vendar "vse relativno… in kdor postavlja absolutna merila – ubija". Arpad noče biti asket, ne priznava "greha", ljubezen šteje za najbolj humano čustvo. "Ali je za duhovnika greh ljubiti enega človeka bolj kot ostale?" Gospodarji absolutne

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2003_Kongresna_16.pdf | DOST. 25/04/24 19.51

resnice vitalista izobčijo iz organizacije. Arpad vztraja pri svojem, izbere samomor. Kdo je hudodelec, Arpad ali absolutistična organizacija? "Skrivača" v romanu *Golobar* (1997) Jožeta Hudečka cerkev legalizira. Ranjeni domobranec Peter z Dolenjske se zateče k sestri, h kanonikovi kuharici, župnik mu da mesto pomožnega zvonarja v ljubljanski stolnici in zagotavlja, da na koncu vsega pridejo Angleži in komuniste izženejo. Peter bo škofov sel, v Celovcu bo pripravil vse potrebno za njegov pobeg. Toda škofa tajno odselijo. Partizanski detektiv najde Petra na koru in posmehljivo zanika njegovo bivanje: "Tebe tukaj sploh ni!" Z njim mora v stolp iskat ta pravega. Detektiv zdrkne v globino, Peter ve, da ga bodo obdolžili "umora", pa truplo vrže iz zvonika. Peter se zaprede v svoj "zločin" in v notranjem dialogu tehta zločin in kazen, zavrne skrivni pobeg v Trst. Pozabljen v zvoniku tragično konča. Kdo je zločinec: Peter, detektiv ali organizacija, ki ga je izrabila in nanj pozabila?

V romanih je kar nekaj samomorov in umorov zaradi ljubezni:

Igralka Maruša v romanu *Črni dnevi in beli dan* (1958) Dominika Smoleta je izmučena od ljubezni/neljubezni s slikarjem, se zapije, izgublja bivanjski smisel. Drug drugega obtožujeta, toda kateri je kriv, da se ženska nazadnje uniči? Je nemara krivo okolje, zavist v gledališču, solipsistična ulica, kjer so ljudje brezbrižni drug do drugega? Slikar niha med krivdo in nekrivdo, se miselno zaplete med da in ne, med mrzli in topli dan, črni in beli dan in v monološkem zanosu ne opazi, da je ostal sam, da Maruše ni več. Zunajzakonska lepotica *Carmen* (1991) Metoda Pevca izgubi življenjski optimizem, zabrede med klošarje, krivdo zvali na mater in jo s tabletkami zaduši. Karmen je morilka s socialnega roba, hudodelka iz obupa nad nemočjo vključiti se v vsaj povprečno zdravo družbo, tokrat v pesnikovo družbo. Dvakrat nemočen je Potrčev Hedlov Južek v romanu *Na Kmetih* (1954). Najprej v srečanju z žensko/ami ali nemočen v ljubezni, kakor priznava v ječi: "One, ženske so zaplesale. Po meni so zaplesale." Nemočen pa je tudi v spopadu z domačijo, ki mu jo lažni socialist Štrafela vpisuje v zadrugo. S Toplečko Hano ima deklinco. V strahu, da pijana otroku ne bi potisnila žganja v usta in bi otrok ostal nem, razburjeno prihiti in vzkrikne "Znorela si!" in jo zadavi. V zgodbi *Namesto koga roža cveti* (1991) Ferija Lainščka stari Mariška umori oznaša. Na begu zabode še nekoga, mogoče je kriv tudi za Babičevo smrt. Nato se izgubi v noč, v neznano. Mladi cigan Pišti prevzame nase ljubljenkino krivdo za povoženega pešca. Zapreti se da kot nekrivec. Ko pa se mu dekle zaradi vaškega norčevanja odpove in odide v samostan, poskuša pobegniti iz zapora in ubije ječarja. Svojo požrtvovalno ljubezen v hipu sesuje s strastnim dejanjem, brat Halgato pa sklene: "Pišti je le arestant, morilec, Cigan," je bitje, ki mu je po naravi določeno živeti nesrečno, tragično. Iz razrednega, ideološkega nasprotja, socialnega ponižanja in nato še ljubezenskega je zločinec Žan Rob v *Kajnovem rodu* (1992) Iva Zormana. Ubiti da nedolžnega sorodnika, ki je mali "buržuj", ne pa tudi narodni izdajalec. Žan ga hladno izroči policiji za ustrelitev, ker naj bi izdal "svoj narod". V romanu *Ko odletijo Lastovke* (1999) je mračna figura partijec Modras, ki med okupacijo ostro ločuje borce za svobodo in okupatorjeve sodelavce. Po vojni pa se sprva hvali, kako je izdajalce pobijal, potem se kameleonsko spakuje in pere vsakršno krivdo s sebe. Samo ponarejal se je, ko je ukazoval poboj domobrancev leta 1945, njega "ni bilo zraven… sami ste se odločali."

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2003_Kongresna_16.pdf | DOST. 25/04/24 19.51

Končujem z vprašanjem, ali tudi pisatelj kdaj stopi na drsno brv hudodelstva in ali je tudi umetniška literatura lahko hudodelska.

V romanu *Bogovec Jernej* (1923) je stopil nanjo Ivan Pregelj in storil pisateljski greh zaradi neprepričljivega izhodišča, da "ustaljena katoliška duša slovenska ne prenese tujega duha". Zaradi izključujočega nazora mora njegov protestantski duhovnik odtrpeti več hudih stvari. Razpade mu družina: hčerko štejejo za obsedeno od hudiča in za blazno, sin se mu pokatoličani in umre; ženica vidi Jerneja pijanega, groteskno govorečega in gnusnega in potem ohromi; brat in sestra, ki sta mu versko zvesta, storita samomor zaradi krvoskrunstva; samomor stori tudi noseča kalvinistka. Jernejeva verska zmota uničuje osebe, ki so z njim povezane krvno in duhovno. Pred ostankom vernikov se mora obtožiti, da ni oznanjal iz duha, ampak je "golčal iz mesa". Nazadnje mora umreti kot najbolj zavrženo bitje pri konjarski razuzdanki. Kdo je zločinec – Jernej ali njegov pisec? Preglja pa zločinstva iz nazora rešuje plebanus Joannes, ki sovraži preveč telesne katoliške duhovnike, še posebej tiste, ki pesnijo in pisateljujejo: "Rekel sem, da je nečisti duhovnik kakor svinja. In to je seveda resnica in jo bom ponovil. In vsi naj slišijo, ki so nečedni, da bodo čedni. Sovražim svinjarijo! To je! Sovražim iz vse duše, ker sega tudi po moji krvi in me blodi."

Jože Javoršek predstavi pisatelja Vitomila Zupana kot "rojenega" hudodelca, napeljevalca na samomor in morilca (*Nevarna razmerja*, 1978). Že v srednji šoli je iz ljubosumja usmrtil prijatelja. Odtlej je mazohist, pohotnež in mučitelj, v partizanih je bil "sekretar groze". Je surov zaničevalec sentimentalnih tabujev, kot so družina, ljubezenski odnosi, prijateljstva, te in druge vrednote onečašča kot "Nadčlovek". Ko ljubico obdela z nožem, jo pahne v tivolski ribnik. Ženo partizana je prepričeval, da ga ne ljubi; če pa ga ljubi, naj se ubije in tako dokaže, da ga zares ljubi. Z nihilistično podrejevalno metodo jo je zlomil, da se je res ubila. Nato jo je "osvinjal še politično in moralno". Bergant v Zupanovem romanu *Menuet za kitaro* (1975) trdi, da je človek a priori "suženj in samosilnik, zatirani in zatiralec", svetnik in zločinec. Kdor hoče v svetu nasprotij "preteklih, sedanjih in prihodnjih ideologij" in nacionalnih interesov preživeti, mora znati ubijati in, v množinski obliki: "moramo nemara postati v sebi ubijalci, preden gremo ubijat, če ne, bomo ubiti". Partizani so za Nemca razcapanci, diletanti, "slovenska druhal". "Himmelkreuzdonnerwetter… kakšen drek gazimo! Če ga ujamem, prasca rdečega, se bo najprej nažrl te ilovice!" Človek je desetim in stoterim zapovedim navkljub še zmerom dvojec v enem: Kajn in Abel, zločinec in svetnik. Če je moralna dvojnost naravna, nepreklicna določnica človeka: Ali je potem sploh mogoče šteti za zlo ali za dobro, če kdaj prevlada en pol nad drugim? Ali je potem pravično šteti koga za zločinca oziroma sploh rabiti besedo zločinec?

Središčna epska oseba v romanu *Iskanje drugega* (1991) Andreja Capudra je spokorjeni zločinec, zdaj kartuzijanec Marko. Njegova moralna kamera je obrnjena v lastno zgrešeno dejavnost v času druge svetovne vojne. Bil je pripadnik "rdeče Bratovščine", v kartuziji doživlja "prehod na višjo stopnjo človeštva" oziroma iz zgodovine človeštva prehaja "v kraljestvo Duha". Trdo obsoja sebe in revolucijo in je prepričan, da pravično ocenjuje domobranstvo in partizanstvo. Zdaj ve, da je bila OF lažno geslo za prevzem enoumne oblasti. Njeni borci so oznanjali svobodo in obenem pobijali, oznanjali so enakost, a "na tihem delili vile in posesti, slike, pohištvo in

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2003_Kongresna_16.pdf | DOST. 25/04/24 19.51

umetnije". In kdo je počel in vodil dozdevno humano revolucijsko idejo? "Komiji in postopači, učiteljski omejenci in nepoklicani župniki… nekdanji kaznjenci, ki jih je vojna sreča napravila (nazadnje) za ministre…" Marko se spominja, da mu je znanec Sergej v frančiškanski cerkvi pravilno ocenil moralo komunistov, da je namreč "vsa vaša moč v umetnosti krvoprelitja", in da sta se zato razšla "kakor pobesnela psa". Skratka, nekdanji rdeči demon Marko se v meniški celici kesa, da je odobraval načelo "ubijaj in samo ubijaj". Kesa pa se zgolj zase, nič pa za Sergeja; sebi in rdeči bratovščini očita bitjemor, Sergeju ali nasprotni strani ga ne očita. V romanu *Noetova bajta* (1997) Jožeta Snoja pripoveduje o sebi "mehanik smrti" Grabovec. Pohvali se, da je v socializmu, v radikalnem ateizmu otroke "krščansko vzgojil", v nemški vojski in kot partizan pa je pobijal, zadnjega je poknil že daleč po vojni. Srečanje s tremi slovenskimi "vermani", tj. s posilibrambovci je opravil takole: "Niht šisen, uide enemu, si moreš zamislit, sosed! Slovenec tik pred smrtjo, pa ti zine hudič niht šisen! – Pa njihov šarac zasukam proti tistemu kotu, tistemu prašičjemu gnezdu." In? Postrelil je vse tri. Ob oklevanju soborca Petra reče: "Za štirno leži dedec. Peter, snemi mu čevlje!" "Ne morem, Janez, a ne vidiš, da je živ." "Pa ne bo več, rečem, in ga z enim šusom." Je Grabovec samo spreten retorik pri gostilniškem pultu ali pa privzgojen in zločinec po naravi, kakršnih je malo v vojnem in povojnem romanu? Da je literarni konstrukt, pove dejstvo, da se v istem romanu potrjuje tudi kot značajen katoliški mož.

Ideološko radikalni romanopisci devetdesetih let skoraj nič ne povejo o etničnem čiščenju, o iztrebljanju Slovencev v letih 1941–1945 in zato tudi premalo o temeljnih krivicah povojnega zločina. Vzroka in krivca povojnega poboja nista bila niti katoliška vera niti ateistični komunizem, ampak okupatorjev etnocid in slovenski hlapčevski klerikalizem. V imenu katerih vrednot in v duhu katere etike je moč prvotni, to je okupatorjev zločin pozabljati in relativizirati?

Summary

The study analyzes criminals and crimes based on twenty-six Slovene novels published between 1913 and 1993. It encounters the planners and executors of crimes, religious fundamentalists and ethno-genocidal nationalists, sadists, and other images of criminals. Among their many faces the following particularly stand out:

A plotter of a big oriental state, Hasan ben Sabe, who trains fanatic followers, even orchestrates suicides, for the realization of his idea. A servant of the Nazi regime and racially pure man extorts love from a married Slovene woman, who, in turn, kills him. A Slovene Gestapo spy, organizing a quisling network and killing—with the hand of a seduced woman—a working-class family, which participates in the uprising against the occupying forces. A partisan communist persecutor runs amok in his uncovering and shooting of apparent traitors. Another one orders the killing of a relative, who seems to be a bourgeois, although he is not a traitor. A seducer forces a partisan girlfriend to prove her love by committing suicide. A militiaman kills partisans in cold blood, because communism is the devil's work. A militiawoman demands from her lover and fellow fighter that he bring her a live partisan's heart. A few novels describe ethno-genocidal crimes taking place in western and northern Slovene national territory. Several novels describe spiritual and physical terror in the initial phase of socialism in Slovenia. Two of them cannot avoid religiously unyielding mothers, one of which causes the suicide of her son—a priest in love, the other of her free-spirited daughter.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2003_Kongresna_16.pdf | DOST. 25/04/24 19.51

To sum up, Slovene novelists do not avoid examination of souls and acts considered the greatest evil. However, a few times they remain powerless or bias towards question of guilt and in evaluating the crimes, particularly the ones that were committed during the years of occupation.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2003_Kongresna_16.pdf | DOST. 25/04/24 19.51